

ГОЛЕМИТЕ ЕПОХИ НА МЕСАМБРИЯ

През лятото, когато по калдъръмените улици на Несебър кънтят стъпките на хиляди туристи от България и всички краища на света, старинният град буквално възкръсва за своя нов живот. Сред античната, средновековната и възрожденска архитектура оживяват многоезични фонемии и тази своеобразна полифония сякаш събужда изминалите хилядолетия, оставили трайни културни следи не само на малкия полуостров, но и в неговата просторна акватория. Хилядолетната Месамбрия с великолепните си паметници и музеи сама започва да разказва на посетителите своята пищна история. И нейният глас по един естествен начин се смесва с многогласния хор на туристите.

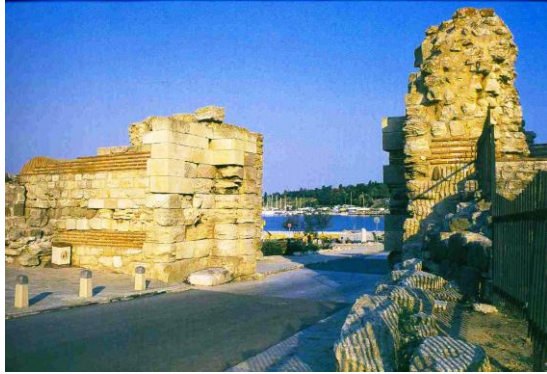
Още през бронзовата епоха, през 2-то хилядолетие пр. Хр., днешният Несебърски полуостров е бил посещаван от кораби, доплавали от близки и далечни брегове. Доказателство за това са многобройните каменни котви, открити предимно в акваторията на днешното пристанище. Бронзовата и ранножелязната епоха са засвидетелствани и на самия полуостров. Тук са намерени керамични фрагменти, датиращи от този ранен период на тракийската история (Venedikov 1980, 7 – 22) .

1. Родоско-йонийски фрагменти с изображение на сирени (началото на VI в. пр. Хр.).

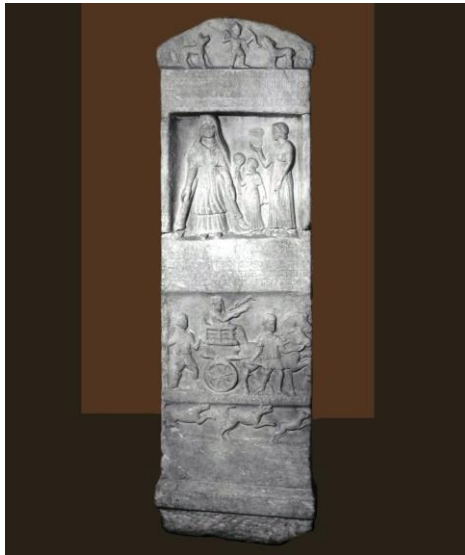
Напоследък два керамични фрагмента източно-гръцка керамика с изображения на сирени от началото на VI в. пр. Хр. показаха, че още през тази ранна епоха местните траки са поддържали контакти с източносредиземноморските области (Фиг. 1). Един съд за вино (ойнохое) с чернофигурно изображение на Херакъл в борба с Критския бик се отнася точно към времето на основаването на Месамбрийската полития (град-държава) около 519/512 г. пр. Хр. (Velkov, Ognenova, Chimbuleva 1986, p. 49) Новата колония се оформила окончателно през 494 г., когато прогонени от персите граждани на Калхедон и Бизантион дошли на полуострова и с благословията на местните траки трайно се заселили тук (Velkov

1968, 9-28). Можем да предположим, че предходната, първа вълна от колонисти е дошла от Мегара и затова древните свидетелстват, че Месамбрия има три метрополии – Мегара, Калхедон и Бизантион (Фиг. 2).

2. Портата на Месамбрия.

Новите обитатели на Несебърския полуостров завинаги запазили старото тракийско име на града. В него се съдържа името на легендарния тракийски основател Мелсас. Той всъщност е епоним на Месамбрия, т. ест. тя е кръстена на него, и това е отбелязано в надгробната епиграма на Юлия, която датира от II в. след Хр. и съдържа стиха „Месамбрия ми е отечество, от Мелса и бриа” (Mihailov-IGBR, Nr 345, Фиг. 3).

3. Надгробната стена на месамбрийката Юлия, дъщеря на Нейкиос.

Известно е, че втората съставка от името – „брия” на тракийски език е означавала „град” (Дечев 1954, 367-371 et Dechev 1976, S. 295; Tomaschek 1980, 66-67).

Този надгробен релеф се състои от четири изобразителни полета. В най-горното, под триъгълния фронтон виждаме тракийската богиня Бендида (Артемида) в ловна сцена. Под нея покойницата е представена с две обърнати надолу факли. Тя е предрешена като богинята на Подземното царство Хеката, която също е свързана с Артемида. В третото поле забулена Юлия-Хеката е седнала в колесница и шества с нея към отвъдното.

Надгробният релеф на Юлия е открит при днешното село Ахелой. Многозначително за нас е точното изписване на името на легендарния тракийски основател Мелсас (имен. падеж). Това помогна на издателите на антични текстове да коригират противоречивото по-ранно четене „Мелна” у Страбон и да го заместят с правилното „Мелсас”. Полският античник Кжиштоф Навотка твърди, че „Мелсас” било необичайно за тракийския език (Nawotka 1994 et 1997). Бронзови монети от IV – III в. пр. Хр. обаче го опровергаха. В района на Варна и Плевен напоследък се откриха няколко екземпляра с букраний (волска глава във фас) на лицето и риба на opakото (Топалов 1998, 36-49). Под рибата ясно и недвусмислено се чете „Мелса” - родителен падеж от името на тракийски владетел, царувал в днешна североизточна България (Фиг. 4) няколко века след легендарния основател на Месамбрия – Мелсас.

4. Драхмата с изображение на Мелса, аверс и реверс.

Една уникална сребърна драхма от първата половина на V в. пр. Хр. преди няколко години окончателно затвърди убеждението ни, че и в

тази ранна епоха, веднага след създаването на древногръцката полития (града държава) Месамбрия, Мелсас е бил почитан като фактически основател на селището. За първи път тя беше публикувана на страниците на списание „Море” (Карайотов 2002, 11-14).

Ето какво представлява уникалната засега монета:

Лице: Шлем насреща със забележимо изпъкнали точки в бадемовидните отвори за очите.

Опако: Колело с четири спици. Липсва легенда. В единия сектор е разположена глава на мъж в шлем с набузници и с архаични черти, а в срещуположния сектор е гравирани познатата ни от драхми, оболи и диоболи свастика или тетраскел.

От лицевата страна на тази монета Мелсас ни гледа, скрит зад шлема, представен във фас. Това е постигнато чрез гравирани точки в очните отвори на коринтския шлем. На опакото отново е гравирани този тракийски цар и жрец. Тук неговата глава в профил е разположена в един от сегментите на колелото с четири спици. Мелсас е в шлем с набузници, такъв, какъвто ще го видим в една по-късна емисия бронзови монети от IV в. пр. Хр. Предгръцките културни напластявания на Несебърския полуостров могат директно да се свържат с по-късните легенди за ранния тракийски период в историята на Месамбрия. Той е оставил незаличим спомен в съзнанието на неговите граждани и това се проявява още в първите десетилетия след конституирането на политията (градът-държава) в края на VI и началото на V в. пр. Хр. чрез изобразяване на основателя Мелсас върху сребърни драхми и диоболи, а през IV в. върху бронзови монети.

Върху всички аверси на тези ранни монети (Карайотов 1998, 53-58) ясно личат очите на човек зад шлема и е свършено естествено да приемем, че това не е само един елемент от защитното оръжие на войн, а се касае за изображение на основателя на града. През V век пр. Хр. тази практика е съществувала и в други градове, само че там главата в шлем се представя в профил. Ще посочим примерите с фокейската колония Масалия [Марсилия] (Furtwängler 2000, S. 177) и самата Фокея, която има емисии с главата на ойкиста Фокос (Фиг. б), или с шлема му и тюлен върху него (Bodenstedt 1973, S. 43).

6. Статер на Фокея с шлема на основателя Фокос. Фиг. 6

Това обаче са ойкисти, които са предвождали групите на първите колонисти и те, естествено, са били гърци от определена метрополия и не са принадлежали към заварения на съответното място етнос. Позовавайки се на цитираните авторитетни нумизмати и отчитайки редица конкретни археологически и исторически факти за Месамбрия, аз приемам, че зад шлема на ранните месамбрийски оболи и драхми стои тракийският ойкист Мелсас. Но хиперкритично настроени учени биха ми възразили, че това остава спорно, защото авторите, които го споменават, са отдалечени по време от акта на възникването на политията Месамбрия.

Тогава ще припомня, че гръцката полития е основана около един век по-късно от съседната Аполония, в самия край на VI и през първото десетилетие на V в. пр. Хр. Дори и да приемем, че зад шлема във фас се крие основател от дорийски произход, той би следвало традиционно да бъде някой знатен вече бивш гражданин на Бизантион или Калхедон, откъдето на днешния Несебърски полуостров, вероятно на две вълни, са дошли древногръцките колонисти. Именно неговото име биха възродили „късните автори”, цитирани изчерпателно от Кжиштоф Навотка. Такъв е случаят с Аполония. Нали късният Клавдий Елиан свидетелствува, че тя е основана от прочутия натурфилософ Анаксимандър (Aelianus, Var. Hist. 3, 17). Името „Аполония” носи изконно гръцки черти и е съвсем естествено нейните граждани да търсят колкото може по-знаменит ойкист. Месамбрийците, за разлика от тях, са населили Несебърския полуостров, притиснати от персите. Те са били в екстремна ситуация и благоволенieto на крайбрежните траки през 512 г. (519 по Навотка) в много по-голяма степен им е било необходимо. Именно тази гранична ситуация е предизвикала една трайна митологична мнѐма (спомен), придобила историчност в съзнанието на месамбрийците. Естествено тя не е дошла до нас в писмен вид от по-ранна епоха. Нищо не ни пречи обаче да предположим, че наследената от траките мнѐма за локален херос

(герой) е съществувала по времето на Николай от Дамаск и Страбон и дори по-късно.

Защо им е на месамбрийците да героизират един тракиец чак във II - I век пр. Хр., както ни предлага Навотка? (Nawotka 1994, p. 326).

Точно тогава Месамбрия трудно е решавала проблемните си взаимоотношения с околните траки. За това свидетелстват късните надписи, принадлежащи на колегията на стратезите (Mihailov-IGBR, Nr 326, 327ter). В много по-ранната проксения (почетно

гражданство), посветена на тракийския династ Садалас (Mihailov-IGBR, 307; Гълъбов 1950, 7-22) от края на IV - началото на III в. пр.

Хр. се споменават още четирима негови предшественици, с които месамбрийците имали дружески отношения. Разположени във

времето тези локални владетели биха стигнали до самото начало на IV в. пр. Хр. Ако през своето време Садалас е бил просто един

проксен на Месамбрия, защо името на легендарния Мелсас, свързано по някакъв начин с тракийската устна традиция да не

премине, макар и късно, в писмената традиция на гърците?

Възможно е Страбон и Николай от Дамаск да са почерпили сведения за него от сега несъществуващи писмени извори. Те едва ли са

имали възможност да съзрат гледащите иззад шлема очи на Мелсас.

Монетите с неговия образ се откриват чак сега. В края на I в. пр. Хр. те със сигурност не са били в полезрението на тогавашните

историци. И днешните ли да не ги забележат?

Култът към местните герои и божества не е бил чужд на гърците

още от първите векове на колонизацията. Аполоний Родоски пише,

че аргонавтите, тези *rag exellence* литературни герои от епохата на колонизацията, винаги са отдавали почит на херосите и „божествата

на мястото”. Дори и в далечна Колхида те извършвали възлияния, почитайки боговете на живеещите там племена (Apol. Rod. II, 1274).

Това качество, според Ханел, не било чуждо и на мегарците, които

са прародители на месамбрийците. „Божествата на мястото” са били почитани и от тях (Hanell-Megarische, S. 161).

С „божествата на мястото” семантично са свързани спираловидните гривни и пръстени, които са разпространени територията на

Месамбрия още преди идването на гърците (Фиг. 7).

7. Златен пръстен от село Порой,

Руенска община.

По-късни златни спираловидни (драконовидни и змиевидни) пръстени имаме от елинистическия некропол на Месамбрия (Фиг. 8; Гълъбов 1955, с. 142). Освен това тясната взаимовръзка „змия - Херос” (Херос-ойкистес) е засвидетелствувана в Релеф № 2, където в центъра на релефното поле е изобразена змия (Фиг. 9), която се вие около дърво над жертвеника и главата ѝ е устремена към едикула (хероон), разположена сред скали (Venedikov-Reliefs, p. 86, fig. 3); Fabricius, 1999, 80, Abb. 17).

9. Релеф № 2 на месамбрийските стратези.

Необходимо ли е да припомним, че според Павзаний в самата Олимпия под змийски образ бил почитан херосът Созиполид (Paus.VI,20,2; Латышев 1997, с. 39). А именно за „Херои Созополей” става дума и в месамбрийския релеф. Йоханна Фаврициус също подчертава, че месамбрийските релефи говорят за култ към „един достолепен стар Херос спасител” на града („Kult für einen altherwürtigen Retterheros”) (Fabricius 1999, S. 81).

Ойкистът с шлем във фас върху ранните емисии на Месамбрия може да бъде само утвърдили се в античната традиция Мелсас. На аргумента, че сведенията за него се срещат само в късни автори, може да се отговори най-напред с контра въпрос. А, освен Херодот, нима съществуват други литературни сведения за Месамбрия, датиращи от V до III век пр. Хр.? Именно чрез късните Страбон (Strab. 7, 6, 1) и Николай от Дамаск, чието сведение е извлечено от Стефан Византийски (FrGrH Jacoby 2A, 346; 2C, 224), до нас е достигнала нишката на Ариадна, която единствено може да ни преведе през лабиринта на предходните векове, за да стигнем до духовните културни пластове на предгръцката Месамбрия. Според Венедиков халщатските археологически напластявания на някои

места на Несебърския полуостров достигат до дебелина 2 м. Крайната фаза на тракийските пластове датира според него от VI в. пр. Хр. (Venedikov 1980, 22). Това даде възможност на проф. Огненова-Маринова след многогодишните си изследвания в акваторията на Несебърския полуостров да заговори за един тракийски „протополис“, синхронен с описания в Одисеята (Od. VI, 262-269) град на феаките (Ognenova 1991, 133-136; Porojanov 2000, 345-350).

Ранната драхма на Месамбрия, заедно с два обола, при които също липсват първите четири букви от името на града, и три обولا със свастики (Карайотов 1998, 53-58) вместо с букви, недвусмислено говорят, че Месамбрия е почнала своето монетосечене почти цял век преди емитирането на парични знаци от нейните метрополии – Бизантион и Калхедон. Тяхното монетосечене започва през IV в. пр. Хр.

Сребърното монетосечене на Месамбрия е в синхрон с някои археологически паметници. Това е надгробният релеф на Каликрита (Фиг. 10) и крепостните стени, които също датират от V в. пр. Хр. (Венедиков, Герасимов, 19) Тогава, през втората половина на века, месамбрийската полития (град-държава) става член на Атинския морски съюз. По този начин тя се озовала в политическата орбита на най-ранната европейска демокрация. Червенофигурната атическа керамика доказва преките връзки на града с Атина, която през този период достига високи икономически и културни върхове в развитието си. Това е т. нар. „пентаконтаетеа“ (петдесетилетие) в интервала между края на Гръко-персийските войни и началото на братоубийствената Пелопонеска война.

Надгробният релеф на Каликрита (Фиг. 10), дъщеря на Хипарх, се датира в края на V и началото на IV в. пр. Хр. По стил той принадлежи на късната класика. Релефното поле има четириъгълна форма с нисък триъгълен фронтон над него. Покойницата е представена седнала и с лявата ръка придържа дете, полегнало в скута ѝ. С дясната ръка тя държи сладкопойна птичка. В ляво от нея виждаме правата фигура на прислужница, която държи алабастрон – малко съдче от ситнозърнест мрамор, предназначено за благовония. Релефът е висок и въпреки повредите, получени през хилядолетията, той носи благородните черти на атинската школа, оказала силно въздействие върху местния скулптор. Към същата епоха се отнасят и няколко фрагмента от надгробни релефи, открити в некропола на Месамбрия.

10. Надгробния релеф на Каликрита. Фиг. 10.

Въздействието на Атина върху Месамбрия и съседната Аполония е продължило през цялата първа половина на IV в. пр. Хр.

Съкровищата от сребърни диоболи, открити в село Вратарите, Добричко, в село Медовец, Варненско и бившето село Тракийци, Средецка община съдържат еднакво количество и с еднакво средно тегло монети на двете южночерноморски политии (Karayotov 1994, 23-29). Това навежда на мисълта, че през първата четвърт на IV век под някаква форма е съществувал монетен съюз между Месамбрия и Аполония. Той вероятно е бил сключен под влияние на Втория Атински морски съюз. Основният мотив трябва да е бил продиктуван от общата цел на двата града, произтичаща от търговията с тракийските племена от вътрешността. По същото време месамбрийските граждани се изявявали и в далечни презморски страни. Съществуват конкретни данни за месамбриец Херотимос, син на Менандрос, който, според един надпис, починал в Атина около средата на IV в. пр. Хр. (Velkov 1969, p. 17).

Месамбрийци са имали голямо влияние в град Олбия, чиито останки се намират на Северозападния бряг на Понтос Еуксейнос (Гостоприемното море). През същия IV век месамбриецът Хайреген получил почетно гражданство (проксения) от олбиополитите (Velkov 1969, p. 16). То му се давало за ефективно посредничество в търговията между двата града. По-късно на двама месамбрийци била оказана същата чест в малоазийския град Милет – метрополията на съседна Аполония. Към края на IV или към самото начало на III в. пр. Хр. се отнася месамбрийският декрет, с който народното събрание на града дава почетно гражданство на тракийския династ Садалас (Mihailov-IGBR, Nr. 307). Писмената върху камък ни

разказват, че Садалас владеел крайбрежната област и покровителствувал търговците и моряците от Месамбрия, когато те претърпявали корабкрушение край бреговете на неговата държава. В замяна на това месамбрийците му гласували ежегодна награда от един златен венец на стойност 50 статера, т. ест с тегло малко под половин килограм. Той получавал правото да използва пристанището на Месамбрия без да плаща такса и да заема място в специално предназначена за него лежа в театъра на Дионис. Златният венец на тогавашния дипломатичен език означава, че месамбрийците плащали данък на Садалас.

През III век пр. Хр. удобното географско разположение на Месамбрия и гъвкавата политика на нейните граждани довели до върхови моменти в нейното историческо развитие. Месамбрийци продължили да ухажват съседните могъщи владетели. Малко след средата на III век сред тях се наредил и келтският цар Кавар. По поръчка на съседния тракийски град Кабиле месамбрийската монетарница отсякла една емисия сребърни тетрадрахми в негова чест. В самата Месамбрия бил въведен специален тип бронзови монети (Карайотов 2000, с. 70). На лицевата им страна е гравирани профил шлемът на основателя на града – Мелсас, а на опакото келтски щит гледан от вътрешната страна. Това е своеобразен символичен начин, с който градът показва, че се осланя на хероизирания, влязал в легендите Мелсас и на реалния Кавар като защитници. Според писмените извори този цар на келтите в Тракия имал голямо влияние между 240 и 210 г. пр. н.е. Полибий го споменава като основна фигура при сключване на мирния договор между остров Родос и Бизантион през 219 г. пр. Хр. Кавар се прочул и като покровител на търговията в Черноморската област (Polyb, VII, 22). На такива важни владетели месамбрийските старейшини и стратежи гласували голямо доверие в името на просперитета на своя град.

И наистина, както показват богатите златни находки от некропола (Фиг. 11 и 11 а), през III век пр. Хр. (Гълъбов 1955, 129-147) Месамбрия достига върхови моменти в своето стопанско и културно развитие. Богато е сребърното, златното и бронзовото монетосечене на града през този период. Широко е и неговото влияние в елинистическия свят. Имена на месамбрийци и бронзови монети на града се срещат в Атина, а през 232 г. един месамбrieц става почетен гражданин на Оропос, който се намира на източния бряг на Атика (областа около Атина). През същия период в Олбиа е погребан месамбrieцът Сатирос, син на Дионисий (Velkov 1969, p. 17).

Самата Месамбрия също е почителна спрямо гражданите на други близки и далечни градове. Сред тях е съседната Аполония, родина на Созиас и малко по далечният Калатис, откъдето произхожда учителят Главкий, син на Аристомениос (Mihailov-IGBR, Nr 307bis). От този период имаме най-много пластични паметници. С особената си прелест между тях се открояват плочите на Агасиклея, дъщеря на Ной, и надгробieto на учителя Менис, син на Атанайонос (Bourgas-Album, Nr 71 et 72).

Агасиклея е изобразена като танцьорка с кротали (Фиг. 12). Това са ударни инструменти, използвани от древните при Дионисовите игри. Вероятно младата Агасиклея е направила приживе изключително силно впечатление като танцьорка в театъра на Дионис по време на Големите Дионисови празници. И нейният баща е поръчал на ваятеля да я изобрази именно като танцьорка в чест на бога на плодородието и виното, почитан с еднакво благоговение и в града и в близката му околност, както показва едно мраморно торсо от месамбрийското крайградско селище при днешното село Оризаре. От III в. пр. Хр. датират най-богатите погребения в некропала на Месамбрия. Тук през втората половина на миналия век проф. Иван Гълъбов и Жана Чимбулева (Гълъбов 1955, 129-147; Чимбулева 1964, 57-61) откриха изключително ценни златни украшения: огърлици, пръстени, аграфы и други апликации. Те отразяват митологичните представи на месамбрийци и тяхната вяра в задгробния живот. Най-разпространени са змиевидните пръстени. Те са били добре познати и на траките и това личи от ранния златен пръстен, открит напоследък в района на село Порой, т. ест в селската територия на Месамбрия. От нея произлизат и бронзови гривни със змиевидна форма. Многозначително е, че при някои от ранните екземпляри главите на змиите са орнаментирани с миниатюрни колелца с четири спици (Карайотов 1998). Този обграден с лъчи слънчев символ впоследствие се налага като изображение върху opakото на месамбрийските монети, сечени през периода от първата четвърт на V век до края на II в. пр. Хр.

Изображението на един от най-забележителните змиевидни пръстени обикновено се третира като „морско чудовище” (Фиг. 8). Едва ли ще сбъркаме, ако кажем, че това би могло да бъде чудовището, което се изпречило пред аргонавтите точно по средата на Понта, когато те вече се завръщали от Колхида със скъпоценния си товар – знаменитото златно руно.

8. Златен пръстен от некропола на Месамбрия, моделиран като понтийското чудовище. Фиг. 8.

Икономическата мощ на Месамбрия, постигната през III век пр. Хр., се изразява с множество сребърни и бронзови съкровища от месамбрийски монети, открити на различни места в древния свят в един периметър от днешно Косово до древния Вавилон и от днешна Молдавия до Атина (Карайотов 2003, 18-22). Този възход на града продължава през целия II, проявява се и през първата четвърт на I в. пр. Хр. Около 100 г. пр. Хр. месамбриецът Поликсенос, син на Мелсеонос, става голям дарител на гимназиона (спортната школа) в град Дионисополис (Балчик). По решение на народното събрание там е била поставена бронзова статуя на благодетеля Поликсенос. Много месамбрийски монети са препечатани в дионисополската монетарница. Месамбрийските монети се срещат на север чак в пределите на румънската област Трансилвания. В края на I в. пр. Хр. Месамбрия отсича бронзови емисии в чест на римския владетел Октавиан Август и на тракийския цар Реметалк I. През римската императорска епоха градът се ползва с привилегията сам да решава съдбата си, ползвайки се с правото на „свободен град“. На север територията му достигала до Навлохос (Обзор), на юг до река Ахелой. На запад границата минавала по линията от местността Бейкьой (между селата Бата и Порой) до околностите на днешното село Гильовци. За охраната на близките и далечни пътища „денем и нощем“ се грижели шестимата стратези на града, които ежегодно били избирани от Народното събрание и Съвета на старейшините. Първоначално един, а после двама от стратезите отговаряли за монетосеченето, а други членове на същата колегия били натоварени с външнополитическите дела на града. Под името Месемврия, което за първи път се среща върху монети от времето на тракийския цар Реметалк I и Октавиан Август, градът отново достига до разцвет особено през епохата на късната античност и ранното средновековие. Неговото културно и икономическо могъщество обаче е най-осезаемо през византийското

и българското средновековие. Когато Константинопол станал столица на Източната римска империя, Месемрия се е озовала в близкия му хинтерланд. Тук започнали да се строят раннохристиянски базилики, построена била и голяма, удобна баня. Специална водопроводна мрежа кръстосала града във всички посоки. За удобство водопроводите били положени в специално оборудвани тунели, които биха могли да имат и стратегическо значение.

След създаването на Българската държава Месемврия преминавала ту в български, ту във византийски ръце. През първите векове на българската история тук се е намирала митницата, която контролирала търговията между двете държави (Йорданов 1998, с. 23). След христианизацията на България двете държави станали духовно по-близки, но военното и икономическото съперничество продължили. При похода на Крум в 812 г. Месембрия била превзета от българската войска. Зрялото средновековие е оставило в града забележителни църкви. Оцелелите от тях датират преобладаващо от периода XII – XIV в. Тогава в града кристализира един оригинален „живописен стил” на църковната архитектура.

Месемврия често се споменава от средновековните автори. През определени години тя е ставала убежище на членове на византийското императорско семейство. Въпреки преместването на граничната митница в Деветл, Месемрия продължила да играе роля в българо-византийските отношения. Средновековните писатели са ни оставили по-подробни данни за времето на българския цар Иван Александър. Неговият чичо Самуил е подарил голяма икона на Богородица Елеуса на един от Месемврийските манастири. Подробно е разказан и походът на зеления граф Амедей Савойски, който в 1366 г. превзел Месемврия и я предал на византийците. През тази епоха българите започнали да произнасят името му „Несебър”. Градът е паднал в ръцете на турците през 1453 г. няколко месеца преди падането на Константинопол.

Но дори в първите векове на османското владичество Месемврия продължава да бъде средоточие на християнското изкуство. От края на XVI век датират великолепните фрески в „Новата митрополия” – църквата, която сега носи името „Свети Стефан”. Във фресковата и иконната живопис от този период се чувства силното влияние на Атон, но локалният привкус на една характерна несебърска школа се проявява почти във всяка творба. Това превръща Несебър в една истинска перла на православията, която и до днес привлича и вълнува хиляди посетители на древния град.

Проф. дин Иван Карайотов

- Венедиков, Герасимов 197.** Тракийското изкуство, С.
- Герасимов, Т. 1950.** Неиздадени автономни монети от Месамбрия на Черно море. – ИИМБс Т. I, 1950, с. 23-33.
- Гълъбов, Ив. 1950.** Един новооткрит надпис от Несебър. – ИИМБс, I, 1950, с. 7 - 22
- Гълъбов, Ив. 1955.** Каменни гробници от Несебър. – ИАИ, XIX, 1955, 129-147.
- Дечев, Д. 1954.** Античното име на Несебър. – In: ИИБИ, V, 1954, с. 367-371.
- Йорданов, Ив. 1998.** Печатите на комеркиарията Девелт. София, Издателство Агато, 88 с.
- Карайотов, Ив. 1992.** Монетосеченето на Месамбрия, Бургас, 1992 г.
- Карайотов, Ив. 1997.** Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. – Нумизматика и сфрагистика, IV, 1994/97, 42-53.
- Карайотов, Ив. 1998.** Най-старите монети на Месамбрия. – In: Jubileus I, Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев, София 1998, с. 53-58, Обр. 1-16.
- Карайотов, Ив. 2000.** Месамбрия и владетелите на крайбрежна Тракия. – ИИМБ, III, 66-82.
- Карайотов, Ив. 2002.** Мелсас – основателят на Месамбрия върху монета от V век пр. Хр. – сп. Море, 2002/1-2, с. 11-14.
- Карайотов, Ив. 2003.** Монетарната политика на Месамбрия. – Море, 2003/5-6, с. 18-22.
- Латышев, В. 1997.** Очерк греческих древностей, Богослужевные и сценические древности, Санкт-Петербург, 1997.
- Топалов, Ст. 1998.** Нумизматични сведения за съществуването на отбелязания само в Плиний античен град МЕСА (MESSA), In: Анали, 1998, 1-4, с. 36-49
- Топалов, Ст. 2001.** Неизвестна драхма от типа “Глава с шлем насреща – колело с четири спици, между спиците в срещуположни сектори, съответно глава на Аполон(?) наляво и свастика”. Анали, 2-4/2001, 48 – 67 (с. 54 – 55, обр. 10).
- Чимбулева, Ж. 1964.** Новооткрита елинистическа гробница от Несебър. – Археология 1964, 4, с 57-61.
- Bodenstedt, F. 1973.** Studien zur Elektronprägung von Phokaia und Mytilene. – Revue Suisse de Numismatique, 52, 1973, S. 17-56.
- Bourgas-Album.** Goro Gorov, Mikhael Lazarov, Jeanna Rchimbuleva, Musée archéologique de Bourgas. Filiales à Nessèbre et Sozopol, S. 1967, 179 p.
- Detchev, D. 1976.** Die thrakischen Sprachreste, Wien, 1976.
- Fabricius, J. 1999.** Die hellenistischen Totenmahlreliefs, Grabpräsentation und Weltvorstellungen in ostgriechischen Städten, Studien zur antiken Stadt, 3, München, 1999.
- Furtwängler, Andr. 2000.** Massalia in 5.Jh.v.Chr.: Tradition und Neuorientierung. Ein Überblick über die statischen Emissionen im Lichte neuer Funde. – In: Etude offertes a Jean Schaub. Bliedbrug Reinheim, 1993 (BLESA, I), S.438-448.
- Furtwängler, Andr. 1999.** Le trésor d’Auriol et les types monétaires phocéens, In: Les cultes des cités phocéennes, Actes du colloque international organisé par le centre Camille-Julian (Aix-en-Prvence/Marseille, 1999, p. 175 -181
- Gardner, P. 1880.** Ares as a sun-god, and solar symbols on the coins of Macedon and Thrace, NC, 1880, p. 49 - 61.
- Hanell-Megarische** - Krister Hanell, Megarische Studien, Lund
- Karayotov, Iv. 1994.** The Coinage of Mesambria, vol. I, Silver and gold coins of Mesambria, Center of underwater Archaeology, Sozopol, Bulgaria, 1994, 135 p. XLVIII Pl.

- Mihailov G. 1943.** La langue des inscriptions grecques en Bulgarie, Phonétique et morphologie, Sofia, 1943.
- Mihailov-IGBR.** Georgi Mihailov, Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, I, Sofia, 1970
- Mihailov-IGBR-V** - Георги Михайлов, Гръцките надписи, намерени в България, т. V, Новооткрити надписи, допълнения и поправки,, София, 1997.
- Nawotka, Krz. 1994.** Melsas the Founder of Mesambria. – In: Hermes, Zeitschrift für klassische Philologie, Band 122, 1994, 320 – 326.
- Nawotka, Krz. 1997.** Melsas the Founder of Mesambria. – In: The western Pontic Cities. History and political Organization, Rudolf M. Hakkert - Publisher - Amsterdam, 1997.
- Oggenova-Marinova, 1991** - L. Oggenova-Marinova, La “bria” thrace d’après le recherches archéologique à Nessèbre, In Thracia pontica, IV, Sofia, 1991, p. 133-136.
- Porojanov, K. 2000.** La ville thrace de Mesembria sur la côte de la Mer Noire. – In: Thracia, 13 (Studia in memoriam Velizri Velkov), p. 345-350.
- Tomaschek. W 1980.** Die alten Thraker, Eine ethnologische Untersuchung, Wien 1980, S. 66-67, (Mélsoß).
- Velkov, V. 1969.** Mesambria - Mesembria - Nessebre, In: Nessebre, I, S. 1969, p. 9 - 28.
- Velkov, V. Oggenova, L. Chimbuleva, Zh. 1986.** Mesambria-Mesembria-Nessebur. – Svyat, S. 1986.
- Venedikov, Iv. 1980.** La Mesambria thrace. – In: Nessebar, II, S. 1980, c. 7-22.
- Venedikov-Reliefs.** Trois reliefs surprenants de Mesambria. – In: Nessebre, II, S. 1980, p. 81-95.